

- **Abdullah ACAR, *Endülüs'te Hanefilik***, Haciveyisâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, Konya 2019, 204 s.

Değerlendiren: Naime PARLIYAN*

Günümüzde İspanya, Portekiz ve Fransa'nın güneyinde yer alan "Andalusia" diye isimlendirilen bölge İber Yarımadasının bir bölümünü teşkil etmektedir ve Avrupa kıtasındaki ilk İslam fetihlerinin, son halkasını oluşturmaktadır. Artık kaybedilmiş olsa da bu bölgenin İslam tarihindeki adı Endülüs'tür. Endülüs, kendine has coğrafi, siyasi, askerî, toplumsal, kültürel ve medenî özellikleriyle; gelişmişliğin ve İslam Medeniyetinin Batı'daki en "ideal numûnesi"ni bizlere sunmaktadır. Asırlarca İber Yarımadası, Endülüs ve Sicilya'da vücut bulan, İslam kültürüne ait tarihî kesite etki eden etkenlerden birisinin de hukukî meselelerin çözümünde ilkelerine başvuru Hanefî mezhebi olması çok normaldir. Dolayısıyla Hanefîliğin Batı'daki serencamı olan Endülüs, medeniyetimizde önemli bir yeri haizdir. İşte bu anlamda tanıtımını yapacağımız "*Endülüs'te Hanefîlik*" isimli eser, Abdullah ACAR tarafından kaleme alınmış önemli bir çalışmadır.

Batı'daki fikhî mirası yeniden keşfetmek, o bölgenin tarihî geçmişinin farkına varmak ve yeni nesiller için geçmişten geleceğe bir köprü kurmayı amaçlayan bu çalışma; önsöz, bir giriş, iki bölüm ve sonuç şeklinde tasnif edilmiştir. Önsözde çalışmanın amacından bahsedilerek, fikhın her toplumda olduğu gibi, Kuzey Afrika'daki hayatın da vazgeçilmezlerinden biri olduğuna dikkat çekilmekte, araştırılmayı ortaya çıkaran etkenlerden ve kitabın mahiyetinden bahsedilmektedir.

Eserin giriş bölümünde; Endülüs'ün, İslam Medeniyeti için muazzam bir hazine olduğundan, -her ne kadar günümüze ulaşmamış olsa da- devâsa eserlerin yazılı olarak ilim havuzuna kazandırıldığından bahsedilmiştir. Yazar, ayrı bir başlık altında konunun önemi ve çerçevesini çizerek, "fıkıh havzaları" adı altında Hanefî mezhebinin o coğrafyadaki kökenlerini araştırarak, coğrafyanın fıkha etkisini ortaya koymaya çalıştığını belirtmiştir. Kaynakların değerlendirilmesi başlığı altında, bu tür eserlerin hazırlanmasında ensâb ve tabakât eserleri, coğrafya eserleri ve çağdaş çalışmaların isimlerine değinilerek bu bölüme son verilmiştir.

Kitabın "Mezhepler Öncesinde Kuzey Afrika ve Endülüs'te Hayat" isimli birinci bölümü, altı ana başlıktan oluşmaktadır. İlk başlıkta, Endülüs fethedilmeden

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, naime.pryln@gmail.com

önce oradaki coğrafyanın dini ve sosyal durumu açıklanmıştır. Ukbe b. Nâfi' (ö. 63/683) isimli komutanın başkanlığında, miladi 661 yılında İfrîkiye (Kuzey Afrika) seferleri düzenlendiğinden bahsedilmiştir.

İkinci başlıkta, "Fetihten Önce Endülüs'te Mezhep Anlayışını" inceleyen yazar, o dönemde henüz mezhep kavramı olmadığını, günümüzdeki anlamda mezhep olgusunun hicri üçüncü asırdan itibaren yerleşmeye başladığına yer vermiştir. Eserin bu bölümünde, mezhep kavramının olmamasının yeni karşılaşılan olayların çözümsüz bırakıldığı anlamına gelmediğinin altı çizilmiştir. Çünkü İslam tarihinde, devlet yönetiminde önemli görevler üstlenen "komutan-kâdı-müftü"lerin görüşlerinin, yeni olaylara çözüm mekanizması sağladığından, mezheplerin oluşmasına ve uzun ömürlü olmasında büyük katkısı bulunduğu söz edilmiştir.

Üçüncü başlıkta, "Fıkhın Batı'ya Geçiş Şehri Olan Kayrevan" hakkında bilgi verilmiştir. Kayrevan'ın, Kuzey Afrika'da fetihlerin kalıcılığını sağlamak ve bölge halkını kontrol etmek için Müslümanlar tarafından kurulan ilk şehir olduğu ifade edilmiştir. Endülüs fethedilmeden önce, buraya tabiün döneminde fakihlerin gönderildiği ve bunların "İfrîkiye kadısı" olarak isimlendirildiğinden bahsedilmiştir. Dolayısıyla Kayrevan şehrinin kurulmasının, Endülüs'ün fethinde önemli yere sahip olduğu vurgulanmıştır. Bu süreç sonunda, M. 710 yılında Tarık b. Ziyad kumandanlığında, çetin bir savaş ile Endülüs bölgesinin fethedildiği üzerinde durulmuştur. Farklı bir alt başlık ile; yazma eyleminin, divan teşkilatının, kadılık makamının tarihi gelişimine ve önemine vurgu yapıp, bölgede adaleti temin etmek için kadı-müftülerin görevlendirildiğinden bahsedilmiştir. Yazar Endülüs tarihinde kâdılarının en önemli şahsiyetlerden olduklarını, "İslam, kâdılar ve fakihler aracılığıyla ya da kâdılık müessesesi ile dünyaya yayılmıştır" ifadesiyle vurgulamaktadır. Bu bölgedeki fikhî faaliyet, "Mezhepler Öncesi Dönem", "Çok Mezhepli Dönem" ve "Tek Mezhepli Dönem" şeklinde tasnif edilmiştir. Bu başlıklardan sırasıyla bahsetmemiz uygun olacaktır.

Mezhepler öncesi dönemin, bir yandan mezhebin bulunmadığı; diğer yandan mezhep imamlarının görüşlerinin, rihle yapan öğrenciler ve kitaplar vasıtasıyla bu coğrafyada yayıldığı karma bir dönem mahiyetinde olduğu nitelenmiştir. Bu aşamada Abdullah b. Ferruh (ö.176/796), Ali b. Ziyad el-Absî et-Tunusî (ö.183/803) ve Raşid el-Kayrevânî (ö.183/803) gibi fakihlerin önemli rol oynadığı belirtilmiştir. Daha sonra farklı bir başlık altında, mezhepler öncesinde 130 yıl (M. 670-800 arası) Kayrevan kadılığı yapmış altı fakihin ismi zikredilmiştir.

Çok mezhepli dönemde, fakihlerin hac için Hicaz'a gitmeleri ve geçimleri için ticaretle ilgilenmeleri sonucunda yeni fethedilen coğrafyalarda her mezhebin fark-

lı görüşlerinin tatbik edildiği belirtilmiştir. Suriyeli âlimlerle Evzâî mezhebinin Endülüse gelmesi, İmam Ebû Yûsuf'un kadılık makamına atanmasıyla Hanefiliğin Bağdat'ta yaygınlık kazanması ve İmam Mâlik'in görüşlerinin öğrenciler tarafından Kuzey Afrika'ya taşınması çok mezhepli dönemin örnekleri olarak ele alınmıştır. Yaklaşık 109 yıl süren (M. 800-909 arası) çok mezhepli dönemde, Mâlikî âlim Sahnûn'un (ö. 234/854) başlatmış olduğu "çifte kadılık" uygulaması neticesinde, Hanefî ve Mâlikî mezhebine mensup kadılar eliyle iki mezhebin hoşgörüsü içinde yaşatıldığına işaret edilmiştir. Ardından bu dönemde kadılık yapmış on beş Kayrevan kadısının ismi zikredilmiştir.

Tek mezhepli dönemde, bu uygulamaya geçilmesini gerektiren bazı sebeplerin olduğu kaydedilmiştir. Eserde bunlar, Mâlikî ve Hanefî mezhebi arasındaki ilmi ve fikri mücadeleler ve Ağlebîlerin yıkılması sonucu hicri üçüncü asırdan itibaren Mâlikiliğin resmi mezhep olarak tanınması, şeklinde belirtilmiştir. Ardından, Hanefiliğin bölgede etkinliğini yitirmesi ile Sahnûn (ö.234/854) ve öğrencileri tarafından Mâlikiliğin Endülüse hâkim olup, Mağribe doğru yayılmaya başladığından söz edilmiştir. Endülüste tek mezhepliliğe geçildiğinden, bölge halkının Şafililiğe karşı çıkmasına rağmen Hanefiliğe -aynı şiddetle- karşı çıkmadığından ve mezhep görüşlerinin benimsenmesinde kadı, müftü, imam ve ilim adamlarının büyük rol oynadığından bahsedilerek bu başlığa son verilmiştir.

Birinci bölümün "Endülüs Bölgesi Kadıları" isimli dördüncü başlığında, mezhepler öncesinde ve çok mezhepli dönemde o bölgedeki on beş kadının isimleri ve hayatları hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Mehdi b. Müslim'in (ö. ?) Kurtubâ'nın ilk kadısı olduğundan ve Yahya b. Ma'mer'in (ö. ?) çok mezhepli dönemde toplam 22 yıl, Endülüs-Kurtuba'da kadılık yaptığı belirtilmiştir.

Beşinci başlıkta "Endülüste Evzâî Mezhebi" ve bu mezhebin yayılmasındaki etkenlere ayrıca o bölgede fıkıhın yayılmasında rol oynayan kadılara kısaca yer verilmiştir. Endülüste Maliki mezhebi yaygınlaşana ve tek mezhep haline gelinceye kadar Evzâî mezhebinin daha çok tercih edildiğinin altı çizilmiştir. Endülüse, Evzâî mezhebini ilk defa tanıtan kişinin Esed b. Abdîrrahman (ö.150/770) veya Sa'sa'a b. Sellam el- Endelüsî (ö.192/812) olduğuna değinilmiştir.

Altıncı ve son başlıkta "Sicilya'da Hanefî Mezhebi" hakkında bilgi verilmiştir. Müslümanların Avrupa'ya geçiş noktalarından ikincisini oluşturan Sicilya'nın, birçok özellikleriyle Avrupa'yı bilim, kültür ve medeniyet alanında etkilediğinden bahsedilmiştir. Sicilya'yı fetheden Ağlebîlerin, Abbâsî hilafetine bağlanması ve Abbâsî baş kadısı Ebû Yûsuf'un tüm vilayetlere kendi mezhebinden kadılar ataması sonucunda Hanefiliğin Sicilya'da yayılma faaliyeti gösterdiğinden söz edilmiştir.

Sicilya başta olmak üzere Kuzey Afrika'da Hanefiliğin, Sicilya kadısı olan Esed b. Furât (ö.213/833) tarafından yayıldığıının altını çizen yazar, aynı başlık altında dokuz Sicilya kadısının ismini zikretmiştir. Hanefiliğin Sicilya'da kabul görme sebepleri coğrafi ve kültürel sebepler başlığı altında irdelenmiştir.

Söz konusu eserin “Hanefiliğin Endülü’steki Serancâmi” başlıklı ikinci bölümünde, dört ana başlık bulunmaktadır. İlk başlıkta Hanefiliğin kısa tarihçesinden, mezhebin hicri ikinci asırdan sonra Kuzey Afrika/Endülü’s’te görev yapan kadılar vasıtasıyla yayıldığından ve kadıların bu noktada çok önemli bir misyon üstlendiklerinden bahsedilmiştir. Mezhebinin yayılmasına etki eden sosyal faktörler kısmında Emevîler’in mevâlî politikası uygulaması, mezhep imamlarının halkla iç içe olması, Hanefî mezhebinin kolay, hızlı ve pratik çözümler üretmesi gibi faktörler sıralanmıştır. Devamında Kuzey Afrika'da mezhepler kurulmadan önce bu coğrafyada Hanefiliği ilk defa Ebu Hanife'nin öğrencisi Abdullah b. Ferruh'un (ö.175/791) tanıttığı ve mezhebin Afrika kadısı Esed b. Furât ile güçlendiği kaydedilmektedir.

İkinci başlıkta, “Hanefiliğin Yayılma Sebepleri ve Vasıtaları” ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır. “Halifelerin Hanefiliği Resmî Mezhep Olarak Kabul Etmesi” başlığında, Harun Reşid zamanında Ebû Yûsuf'un “başkadı” olarak görev alması ile Abbasilerin hüküm sürdüğü coğrafyada Hanefiliğin resmi mezhep olarak devlet gücüyle yayılmaya başladığı üzerinde durulmuştur. Bu durumun mezhebin etkisi ve yayılmasını sağlayan güçlü bir vasıta olduğu vurgulanmıştır. Ardından “İlim ve Hac Yolculukları” başlığında seyahatlerin, o zamanın şartları içinde eğitimin tamamlayıcı unsuru olduğuna dikkat çekilmiştir. Afrika'dan Ebu Hanife ve İmam Mâlik'e talebelik yapmak için gerek özel bir ilim yolculuğu gerek hac kabileleri ile doğuya yolculuklar yapıldığından bahsedilmiştir. Endülü's'e Hanefî mezhebinin, Abdullah b. Ferruh ve Esed b. Furât gibi fakihlerin ilim yolculuğu ile girdiği ifade edilmiştir.

“Resmi Heyetlerin Bağdat'a Gönderilmesi” konusuna kısaca değinen yazar, “Fakihlerin İctihatlarının Yazıya Aktarılması” başlığı altında, Abbasilerin başkenti Bağdat'ın diğer ilim faaliyetlerinde aktif rol oynadığı gibi yazma eyleminin de ilk nüvesini teşkil ettiğinden ve Bağdat'ta başlayan bu yazma faaliyetinin diğer şehirlere de yansımalarının fikhın yazıya geçirilmesini kolaylaştırdığından bahsetmiştir. Ardından *Kitâbü'l-Harâc* ve *Muvatta* gibi birçok önemli eserin Abbasiler döneminde yazıya geçirildiği ve bunların daha sonradan İmam Muhammed için bir örnek teşkil ettiği üzerinde durulmuştur. Eserde, Hanefî mezhebine dair ilk tedvin faaliyetinin Ebu Yûsuf'a ait olduğu kesin olarak bilinse de fikhın bablara ayrılmasında ve sistemleşmesinde İmam Muhammed'in etkin bir role sahip olduğu vurgulan-

mıştır. Devamında “Hicretler” başlığı ile tebliğ maksatlı yapılan göçlerin mezhebin yayılmasında önemli bir görevi ifa ettiğinden bahsedilmiştir. Irak'ta ulemanın can güvenliğinin kalmaması, ticaret yapma arzusu ve İslam'ı tebliğ etme gayesi gibi sebeplerle birçok fakihin Kayrevan başta olmak üzere batıya göç ettiği, böylece de Kuzey Afrika ve Endülüs'ün Müslümanlaştığı açıklanmaktadır.

“Ticaret Kervanları ve Tüccarlar” başlığında Hanefi tüccarların mezhebin Endülüs'e geçmesinde büyük katkısından bahsederken, tüccarların Hanefi mezhebini taklit etmeye başladıklarını, dolayısıyla Hanefi mezhebinin yayılmasında tüccarların etkisini izah eden Acar, “Mezheplerarası Geçişler” başlığı altında bazı nicel veriler aktarmaktadır. Ayrıca bir mezhebin görüşlerine bağlı fakihlerin bazı sosyal, siyasi ve iktisadi sebeplerle başka bir mezhebe kolayca geçtiği belirtilmiştir. “Hanefi Mezhebinin İktisadi ve Sosyal Hayata Olumlu Katkıları” başlığı ile ekonomik ve sosyal durum örnekler çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Hanefilerin ölü toprakları ihya etme konusundaki fetvası, sarrafaların Sudan'da altın imal ettirmek için gönderdikleri elemanın vekil olduğu konusunda bir beis görülmemesi ve toplumda istihsân kaynaklı birçok fetvanın verilmesinin, mezhebin yaygınlaşmasında olumlu katkıları olduğu ifade edilmiştir. Devamında Hanefi mezhep âlimlerinin dini hizmetler yanında tıp, matematik, astronomi vb. ilimlerle de uğraşması sonucunda hem mezhebin genişlemesine hem de bu ilme müntesip uzmanların Hanefiliği benimsemesine katkıda bulunduğu kaydedilmiştir.

Üçüncü başlıkta, “Hanefiliğin Endülüs'teki Silsilelerinden” bahsedilmiştir. Abdullah b. Ferruh silsilesinde sekiz fakihin ismi önce tablo şeklinde bir tasnife tabi tutularak ardından bunlara ait kısa bilgi takdim edilmiştir. Önemine binaen Abdullah b. Ferruh'tan uzunca bahsedilmiştir. Abdullah b. Ferruh'un ilim tahsili için Kayrevan'a gittiği ardından Ebu Hanife'den ilim tahsil ettiğine vurgu yapılarak, Hanefi mezhebinin Endülüs topraklarında yayılmasında en büyük etkiye sahip olduğunun altı çizilmiştir. Önce Kayrevan ve sonra Sicilya kadılığı yapan ve İmam Muhammed'den de ilim tahsil eden Esed b. Furât ve dokuz fakihin yer aldığı; Esed b. Furât silsilesi, tablo halinde ve kısaca izah edilmiştir. Devamında silsilesi tesbit edilemeyen altı Hanefi fakihe yer verilerek ayrı bir başlık altında “Hanefi Görüşleri İhtiva Eden Eserler” hakkında bilgi verilmiştir. İbn Arabî'nin *Ahkâmü'l-Kur'an*, Kurtubî'nin *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an* ve İbn Rüşd'ün *Bidâyetü'l-müctehid ve Nihâyetü'l-muktesid* isimli kaynaklardaki çok sayıda Hanefi mezhebine ait görüşün varlığının, bu mezhebin Endülüs'teki etkisinin gücüne örnek olarak verilmiştir.

Dördüncü başlıkta, Hanefi mezhebinin duraklama sebeplerinden bölümler halinde bahsedilmiştir. “Mezhep İçi ve Mezheplerarası Çekişmeler” kısmında; Ehl-i

Hadisle yaşanan çatışmalar, Moğol istilası, Endülüs'e Hanefi kadı atama uygulamasının askıya alınması vb. durumların, Hanefiliğe karşı tepki oluşturduğuna işaret edilmiştir. Yazar bu konuyla ilgili kanaatini "Ağlebiler döneminde Hanefi kadı atama uygulamasının Hanefi mezhebinin lehine olması beklenirken, mezhebe zarar vermiş ve Hanefiliğe olan rağbetin azalmasına sebep olmuştur" sözleriyle belirtmektedir. "Siyasi Sebepler" başlığında Emevî-Abbasi rekabeti, Abbasilerin Hanefi kadı atamasına karşılık, Emevîlerin Maliki kadı ataması gibi sebepler sıralanmıştır. Bu yüzden Endülüs'te devletin mezhebi Malikilik iken, fakihlerin Hanefilik ve diğer mezheplere bağlı olduğuna dikkat çekilmiştir. "Coğrafi Sebepler" ve "Kadılık Makamına Geçme Hırsı" gibi faktörler kısaca anlatıldıktan sonra bölüme son verilmiştir.

Acar, eserin sonuç bölümünde, çalışmanın özeti mahiyetinde ulaştığı neticelere yer vermiştir. Hanefi mezhebinin Endülüs'e ilim yolculukları vasıtasıyla, başta Abdullah b. Ferruh ve Esed b. Furât olmak üzere öğrenciler ile ulaştığından, mezhebin o bölgede en az beş yüz sene hâkimiyet sürüp ardından yerini Şii'liğe ve daha sonra Maliki'liğe bırakarak nüfuzunu yavaş yavaş kaybettiğinden bahsedilmiştir.

Kanaatimizce eser hem muhteva açısından hem de üslup açısından sade, açık ve anlaşılır bir özelliğe sahiptir. Yazım hatalarının yok denecek kadar az olması okumayı kolaylaştırmaktadır. Başlıklarla içeriklerin uyumu ve konuların tasnifi başarılıdır. Eserin çok titiz bir çalışmanın ürünü olduğu görülmektedir. Ancak eserin bazı kısımlarında fazla ayrıntıya girilmesi, konuya giriş için yapılan semantik tahlillerin ve kavramsal çerçevenin uzun tutulması yer yer okuyucu sıkılmaktadır. Eser lisans ve lisans üstü düzeydeki okuyuculara hitap etmektedir. Orhan Çeker'in öncülüğünü yaptığı "*Fıkıh Havzaları*" isimli projenin Kuzey Afrika/Endülüs kısmını ihtiva eden ve fıkıh tarihi alanındaki boşluğa katkı sunan önemli bir eser olduğu söylenebilir.